

להחזיר את הלבנה לכור

"כור ההיתוך הבנגוריוניסטי":
נגדו וגם בזכותו

עולים מתימן במשרד העלייה, תל אביב 1949 (צילום: ב' רותנברג)

צבי צמרת

לאחווה, לעזרה הדדית. זה נעשה בצה"ל, זה אינו תפקיד של צבאות אחרים, של עמים אחרים.

בן-גוריון הטיף לגדוע את היסודות הגלותיים של בני כל העדות, הן ממזרח והן ממערב. הוא שאף לעשות זאת בכלי הבלתי דמוקרטי מכולם: הצבא. כור ההיתוך, לשיטתו, היה צריך לעקור מכל העולים את תכונותיהם הגלותיות ולטעת בכולם יהדות מחודשת וערכים חדשים. אולם בפועל, עמדותיו של בן-גוריון לא היו שוויוניות וגישתו הייתה אגרסיבית. לטענתו, אם העולים יישארו עם זהותם העצמית - אם הוותיקים לא יפעילו במהירות את מדיניות כור ההיתוך ולא יצליחו לעצבם מחדש - המדינה צפויה לסכנות של עבריינות, זיהום ודלות. באפריל 1950, בעת העלייה ההמונית מעיראק, אמר בהרצאה לפיקוד הגבוה של צה"ל:

קיבוץ גלויות מביא לנו אספסוף. היתוך האספסוף הזה, גיבושו מחדש; גיבוש אנושי, יהודי, ישראלי ואחר כך צבאי - זהו היסוד לצבאיות [...] צריך להקים קודם את המסד, שעליו ייבנה הכוח שלנו. והמסד הזה איננו של לבנים ולא של פלדה ולא של עצים, אלא מסד של אנשים. ואנשים - זה אבק-אנשים מארצות הכי מנודות, הכי דלות, הכי מושפלות ושפלות. אנחנו נקבל, ובזרועות פתוחות, את היהדות מארץ הכי ירודה שאנחנו מכירים - מעיראק הבזויה והשפלה. ולא יכולים להיות יהודים בארץ בזויה ושפלה, שגם הם לא הושפלו ולא התבזו נקבל אותם.

המונח "כור היתוך" מקורו בהגירה ההמונית מאירופה לארצות הברית בסוף המאה ה-19. בשיח הישראלי המונח אומץ למדיניות הקליטה הממסדית בימי העלייה ההמונית בשנות ה-50 וה-60. ההתקפות על מדיניות כור ההיתוך, שעיקרן למעשה התקפות על תנועת הפועלים, על מפא"י ועל בן-גוריון, התרבו בשנים האחרונות. "כור ההיתוך הבנגוריוניסטי" אינו חף מבעיות, אבל יש לראות את הדברים בזיקה ההיסטורית שלהם. לכור ההיתוך נודע תפקיד חשוב בשנות המדינה הראשונות.

"מסד של אנשים"

בחזון יומרני, קבע בן-גוריון כי יש לזרז את תהליך מיזוג הגלויות ו"להתיך" את העולים החדשים לעם אחד. צה"ל היה אחד הגופים המרכזיים שסייעו לתהליך זה. את גישתו הסביר כך:

מדוע חשבתי שזה ייעשה על-ידי הצבא, כי אנו עומדים בפני בעיות שלא עמד בפניהן עם אחר. זוהי קולקציה של שבטים שחיו במשך מאות שנים בסביבות שונות, לא קל לתקן מה שההיסטוריה קלקלה במשך מאות שנים. בצבא יש צבת של משמעת, צריך לקבל פקודה, אין שם דמוקרטיה, כל שלב עליון נותן פקודה לשלב הנמוך וצריך לקיים אותה. ידעתי שהצבא יכול להיות בית ספר יהודי טוב גם למיזוג גלויות. בצבא אדם אינו מרגיש אפליה [...] אין בצבא הרגשת נחיתות ואפליה. ידעתי שהצבא מכשיר למיזוג גלויות, לאהבת מולדת,

שער התכנייה למחזה "כור ההיתוך", מאת י' גונגויל, 1916

מסירים כובעי ראש וגוזזי פאות [...] מטפלים מחרפים ומבזים אותם ואת מסורת אבותם (גנוך המדינה, תיקי רה"מ, ג' 5543/3631). יש יסוד למחאות כנגד הכפייה האנטי-דתית, אולם מקצת ההתקפות על כור ההיתוך מכוונות מזוויות חסרות ביסוס, המשליכות תפיסות וערכים בני ימינו על שנות ה-50. בין אלו נמצאות הטענה המגדרית שבן-גוריון חתר ליצור "הגמוניה ותיקה-אשכנזית-גברית", או הגישה האזרחית שקבעה כי "נעשה ניסיון להדיר במכוון את האוכלוסייה הערבית מהחברה". ביקורת מעניינת פרסם אסף ענברי לפני כעשור ("מעריב", ראש השנה תשס"ה). ענברי לא שלל את רצונם של בן-גוריון ועמיתיו בראשית שנות ה-50 לבנות אומה, אלא תקף את הרעיונות העכשוויים של "רב-תרבותיות" - המדגישים את ייחודם של כל יחיד, עדה וקבוצה. לדבריו, דרך זו היא קטלנית לעתיד הציונות ולעתידה של המדינה היהודית. ענברי קבע כי בן-גוריון נכשל בבנין "האומה העברית החדשה" כיוון שניסה לבנות אומה מלאכותית: ישראלית ולא יהודית, חדשה ולא חדשה-ישנה. ביקורות דומות על "כור ההיתוך" הושמעו החל מראשית ימי המדינה מפי אישים שונים ובהם הפרופסורים גרשום שלום, עקיבא ארנסט סימון, אליעזר שביד ואחרים. גם הם ביקשו לחזור לכור היתוך שהאינדאל שלו יהיה "יהודים חדשים" ישנים", ולא רק "עברים חדשים" (השקפות שביטאו אף לפני קום המדינה אנשי חינוך והגות כשלמה שילר, א"ד גורדון, ברל כצנלסון ועוד). הדיון בימינו חותר למצוא "לבה חינוכית משותפת", לתור אחר היסודות שישמרו אותנו ויעמידו את כולנו על בסיס משותף. במקביל לחקר העבר הייחודי והנפרד של כל חלק בחברה הישראלית, יש למצוא לבה אחת משותפת לכולם, מסורתית-מודרנית. עתידנו תלוי בגרעין המשותף המבוסס על העבר, על ההווה ועל צורכי העתיד - ואם כך, הרי קיומנו תלוי ב"כור היתוך" מחודש.

פעמיים בן-גוריון: ראש הממשלה מבקר במעברה, 1959 (לע"מ)

דברים אלו נוסחו באופן מקומם ואומלל, ולימים שימשו לניגוח חזון בניית האומה דאז. אחד מעולי עיראק כתב לימים "נדמה לי שמאז גלות בבל לא פקדה את יהדות ארם-נהריים שואה כה נוראה כשואה שפקדה אותה בימינו אלה. כל אותה יהדות עתיקה ונאורה נרמסה עד עפר" (ש' בלס, המעברה, תל אביב תשכ"ד, עמ' 54); עולה אחר כתב "היינו אבות היהדות, אולם הרגשנו עצמנו כיתומים על שולחנם של רשעים" (י' בר משה, יציאת עירק, ירושלים 1977, עמ' 368). עם זאת, יש לזכור כי באמצע המאה ה-20 לא רק שהייתה לבני העולם המערבי תחושת עליונות ביחס לתושבי אסיה ואפריקה, אלא שאף ליהודי מרכז אירופה היו תחושות דומות כלפי ה"אֶסְט־יוֹדֵן", אחיהם ממזרח אירופה, ואף בקרב יהודי ארצות האסלאם היו רגשות עליונות כלפי אחרים. "כור ההיתוך הבנגוריוניסטי" לא היה בליל מעורב שנוצר מהיתוך של תרבויות שונות, אלא דפוס מסוים של "יהודי חדש". לדפוס זה כיוונו רבים כבר בסוף המאה ה-19, מכל פלגי התנועה הציונית, ובו רצו לעצב יהודים חדשים בעלי תכונות "אנטי-גלותיות": זקיפות קומה, יצרנות, כוח פיזי, הדר ועוד.

כור היתוך חדש-ישן?

מחקרים רבים הדנים במדיניות כור ההיתוך מזכירים את הכפייה התרבותית-אתנית ואת הזלזול ביוצאי אסיה ואפריקה, אך לא מזכירים את הזלזול בחלק מיוצאי אירופה (למשל, ה"יקים" מגרמניה, שהגיעו משכבות מבוססות). רבים מזכירים את הכפייה הפוליטית ואת דיכוי הימין הרביזיוניסטי, אך לא את רדיפת הקומוניסטים. אחד החלקים המרים של כור ההיתוך היה קשור בכפייה האנטי-דתית. הרב צדוק יצהרי, ממנהיגי עולי תימן, כתב לדוד בן-גוריון בדצמבר 1949 מכתב ארוך ובו ציין:

אני אחד העולים הראשונים במרבד הקסמים [...] בארצנו, במדינתנו, בממשלתנו חזרנו להיות נרדפים בעוון דתנו ואמונתנו. וההבדל הוא קשה פי שבעים ושבעה כי בגולה נרדפנו ע"י גויים וכאן נרדפים ע"י אחינו בני הגזע שלנו, בני אברהם, יצחק ויעקב. ומה גדול הכאב ומה עצומה המכה כי אותם העסקנים, המנהלים, המפקחים והמטפלים במחנות העולים, הם הם רודפינו ומבזי תורתנו ולומדיה [...] מורים

לעיון נוסף

1. ד' הכהן, עולים בסערה: העלייה הגדולה וקליטתה בישראל 1948-1953, ירושלים 1994.
2. מ' ליסק, העלייה הגדולה בשנות החמישים: כשלונו של כור ההיתוך, ירושלים 1999.
3. צ' צמרת, ימי כור ההיתוך: ועדת חקירה על חינוך ילדי העולים (1950), שדה בוקר 1993.